

Lidská práva jako utilitaristický projekt

MARTIN HAPLA, Katedra právní teorie, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno, Česká republika

HAPLA, M.: Human Rights as a Utilitarian Project
FILOZOFIA, 79, 2024, No 7, pp. 737 – 751

Human rights, as a special kind of moral rights, have traditionally been seen as guides for legally institutionalized human rights practice. However, there are several problems with this conception. It seems that not every moral right makes sense to translate into a legal form, and at the same time not all legal rights have a moral antecedent. Thus, human rights ethics requires some supplementation in order to justify institutionalized rights. At the same time, it is not usually seen as final, but we expect it to be supported by further justification, for example by its relation to normative agency, basic needs or capabilities. This raises the question of whether it is redundant, whether its role could be superseded by elements that further justify it. The article defends the thesis that as such it can be superseded by utilitarian reasons. Using them, we can reach the same conclusions, but with several significant advantages over competing approaches. Utilitarianism is not only an analytically clear theory that minimizes the normative basis of our reasoning, but it can offer a justification for that practice without having to be supplemented by some other approach. At the same time, it can easily deal with the redundancy objection.

Keywords: human rights – moral rights – institutional rights – justification – utilitarianism – welfarism – maximization

Úvod

Lidská práva jsou předmětem mnoha akademických i neakademických diskuzí. Je jim připisována řada důležitých rolí.¹ Musíme však rozlišit přinejmenším dva druhy těchto práv. V prvním případě jde o institucionální práva, která můžeme obvykle nalézt zakotvená v různých právních a politických dokumentech. Jsou často aplikovaná mezinárodními i vnitrostátními soudy. Jsou to

¹ Například Charles Beitz uvádí, že pokud má veřejný diskurz současně v míru žijící globální společnosti nějaký společný morální jazyk, tak jsou jím lidská práva (Beitz 2009, 1). V tomto smyslu je můžeme vnímat jako jeden z pilířů globální civilizace.

práva nekontroverzní – minimálně v tom smyslu, že nikdo nepochybuje o jejich existenci a praktickém významu. Na druhé straně pak stojí specifický druh morálních práv, jejichž platnost by měla být univerzální a nezávislá na společenských institucích.² Právě ta představují oblíbený terč skeptiků (Bufacchi 2017, 601; Hapla 2022, 10; MacIntyre 2004, 89). V tomto textu nemám v úmyslu rozebírat různé námitky směřované vůči jejich ontologickému statusu či jejich věrohodnosti. Spíše se chci zaměřit na problémy spojené se vztahem, který mají ke svému institucionalizovanému bliženci. Tradičně se předpokládá, že slouží jako jeho předobraz, na jehož základě by měl být formován. Rád bych čtenáři nabídl alternativu na bázi utilitarismu, která podle mého soudu dokáže tento úkol lépe splnit.

Pokusy o propojení lidských práv a utilitarismu samozřejmě nejsou nové. Můžeme je spojit už se jménem Johna Stuarta Milla a rovněž já sám jsem jim věnoval v některých svých starších textech značnou pozornost (Hapla 2020; Hapla 2022). Tentokrát bych ale chtěl uchopit tuto problematiku odlišně. Cílem tohoto článku tedy nebude předložit utilitaristickou justifikaci lidských práv – alespoň ne v tom smyslu, že bych nabízel utilitaristické důvody pro přijetí nějakého jejich konceptu. Volit budu opačný postup: Mým východiskem bude to, že považujeme koncept institucionalizovaných lidských práv za správný, abych následně ukázal, že utilitaristické důvody jeho správnost vysvětlují lépe než ty, které nám poskytuje idea morálních lidských práv.³ Jinak řečeno – budu zde obhajovat tezi, že s pomocí utilitarismu můžeme dospět ke stejným závěrům jako v případě etiky lidských práv a zároveň oproti ní získat několik významných výhod. Je jí třeba to, že utilitarismus pro zdůvodnění institucionálních práv nevyžaduje doplnění nebo podložení nějakou další teorií.

Z uvedeného cíle vychází struktura tohoto článku. V jeho první části objasním, co znamená etika lidských práv a jaké hlavní problémy jsou s ní spojeny. Ve druhé předložím definici utilitarismu a představím jeho verzi, s níž budu v tomto textu dále pracovat, jakož její hlavní výhody. Ve třetí ukáži, jak je schopna dosahovat stejných výsledků jako etika lidských práv. Čtvrtá část bude koncipována jako zamyšlení nad tím, čím by mohl být založen nutný vztah mezi utilitarismem a institucionalizovanými lidskými právy. V poslední páté

² V souvislosti s takto pojatými lidskými právy bývá často kladena otázka jejich vztahu k právům přirozeným, případně k přirozenoprávní tradici. To, že mezi oběma koncepty existuje historická spojitost, je nepopíratelné. V analytické rovině je ale řada autorů odlišuje (Boersema 2011, 5; Griffin 2008, 9; Pagden 2003, 176).

³ V zásadě zde pracuji s rozlišením, které popisuje Artūrs Logins (Logins 2022, 4), a na nějž mě upozornil Tomáš Sobek.

části nakonec budu prezentovat, proč mnou proponovaná teorie netrpí v první části popsanými problémy etiky lidských práv.

I. Etika lidských práv a její problémy

Ve filozofii práva bývá tradičně odlišována institucionální praxe od její morální kritiky. Jak jsem naznačil v úvodu, podobným způsobem můžeme nahlížet na subjektivní práva, která můžeme rozdělit na institucionální a morální. První z nich lze uchopit jako druh společenské praxe, jež může mít různou podobu (například právní nebo politickou). Jejich platnost se váže na určitou formu společenského uznání nebo vynucování. Proto je jejich charakter partikulární, alespoň v tom smyslu, že jen sotva mohou být platná ve všech dobách a na všech místech (Hapla 2022, 18 – 20). Naopak morální práva bývají chápána jako nezávislá na institucionální praxi a platná na základě morálních důvodů, které je podporují (srov. Campbell 2013, 12; Freeman 2011, 88; Gilbert 2018, 36). Jako taková mohou aspirovat na univerzalitu. Lidská práva mohou být přitom koncipována prvním i druhým uvedeným způsobem. Mohou být tedy spojena s politickou a právní praxí a zachycena v různých oficiálních katalozích.⁴ Zároveň mohou být chápána jako něco, co tuto praxi přesahuje. Jakýkoliv právní řád a jakékoliv politické společenství může být kritizováno za to, že je ignoruje (Hapla 2022, 21).

Když budu v následujících řádcích používat výraz etika lidských práv, budu jí mít na mysli právě zvláštní druh morálních práv, která mají specifický vztah k institucionální praxi. Dovolím si ji charakterizovat dvěma tezemi:

1) Teze lidských práv: Existují univerzální morální práva, která rovně přísluší všem lidským bytostem.⁵

2) Teze morálního vzoru: Lidská práva vymezená v první tezi představují morální vzor pro institucionalizovaná lidská práva, která by měla být jejich odrazem.

S etikou lidských práv jsou ovšem spojeny dva vážné problémy. První označuji jako problém soběstačnosti, druhý jako problém redundance.

⁴ V případě institucionalizovaných lidských práv je vhodné zdůraznit, že jejich institucionalizace nemusí nutně probíhat pouze cestou práva, ale může mít i jiný, zejména politický, charakter. Aniž by měla právní formu, lidská práva mohou kriticky působit ve veřejném prostoru a například prostřednictvím činnosti různých neziskových organizací vytvářet tlak na vládu. V tomto článku se právě s ohledem na tento fakt píše o institucionálních a nikoliv pouze o legálních právech.

⁵ K vymezení lidských práv viz jejich Mazurkiewiczovu charakteristiku s pomocí truismů (Mazurkiewicz 2023, 12).

Problém soběstačnosti souvisí s tím, že etika lidských práv v sobě zahrnuje práva, jejichž institucionalizace v právní nebo politické podobě nedává dobrý smysl. Jako typický příklad bývá obvykle uváděno právo dítěte na rovné zacházení v rodině (Brandt 1992, 179), případně právo vyjádřit se k důležitým rodným rozhodnutím (Tasioulas 2012, 2). Nejde tu přitom o to, že institucionální lidská práva neodráží ta morální. Důležité je, že je ani nemají odrážet. Jevílo by se totiž jako krajně absurdní, pokud by třeba dvě výše zmíněná práva měla získat legální charakter. Nesoulad mezi institucionálními a morálními právy může dále nabírat i opačnou podobu. V různých katalogích institucionálních práv můžeme nalézt taková práva, u nichž se jen obtížně hledá jejich morální předobraz, jako třeba právo na zákonného soudce. Pochopitelně je možné vést debatu o tom, zda neexistují formy institucionalizace, které by dané morální právo reflektovaly, nebo zda problematická institucionální práva nejsou k těm morálním v nějakém nepřímém vztahu, například jestli nepředstavují nutnou podmínku realizace některých z nich. V obou případech se ale zdá, že samotná etika lidských práv nestačí k tomu, aby zdůvodnila institucionální praxi, a vyžaduje doplnění nějakou další teorií. Z ní samotné totiž není zřejmé, proč se některá práva mají institucionalizovat právně, další politicky, případně ještě jinými způsoby. Ani sama nestačí k tomu, aby produkovala další práva, jejichž smysl je determinován efektivním uplatňováním těch ostatních.

Problém redundance spočívá v tom, že jen málokdo považuje platnost lidských práv coby univerzálních morálních práv za samozřejmou. Takové pojetí je naopak v odborných kruzích vnímáno jako vysoce nevěrohodné (Alexy 2004, 18; Alexy 2006, 19; Bobbio 2005, 13; Freeman 2011, 68; Gewirth 1984, 5). Zpravidla se očekává, že tato práva budou dále zdůvodněna. Teorii, které se snaží nabídnout jejich justifikaci, je přitom bezpočet (Hapla 2022, 33 – 38). To nutně vede k otázce, zda ve vztahu k institucionálním lidským právům není etika lidských práv něčím nadbytečným, zda bychom je nemohli přímo odvodit s pomocí idejí, které mají ospravedlňovat jejich morální předobrazy.⁶

Můj předpoklad je, že pokud by nějaký přístup dokázal nabídnout důvody pro správnost institucionálních lidských práv, vedl by k totožným závěrům

⁶ Zdůvodňování lidských práv je problematické i s ohledem na první uváděnou tezi etiky lidských práv. Obvykle jsou tato práva chápána tak, že přísluší všem lidským bytostem, ale již nikomu dalšímu (tj. ne zvířatům). Většina tradičních přístupů buď dokáže přesvědčivě justifikovat práva osob (mezi něž třeba člověk s vážným mentálním hendikepem nepatří), nebo práva všech cítících bytostí (tj. nejen lidí, nýbrž i zvířat). Obhajoba toho, že nositelem lidského práva je i člověk, který se nachází v trvalém a nezvratném vegetativním stavu, nebo anencefalitické dítě, ale už ne třeba inteligentní delfín, se jeví jako mimořádně obtížná (Hapla 2021, 13 – 14; Husak 1984, 139).

jako etika lidských práv, ale zároveň netrpěl dvěma právě uvedenými problémy, měl by být hodnocen jako lepší.

II. Utilitaristická etika a její výhody

S utilitarismem se pojí dlouhá a bohatá tradice (Eggleston – Miller 2014, 16 an). V jejím průběhu se k tomuto označení hlásila řada myslitelů, mezi jejichž přístupy existují rozdíly. Zároveň bychom jako utilitaristické mohli vnímat některé teorie, které se tomuto označení vyhýbají. Něco takového není velkým překvapením, protože s ním postupem času bylo spojeno také hodně negativních konotací. Smyslem této kapitoly je tudíž objasnit, s jakou definicí utilitarismu přesně pracuji, k jaké jeho verzi se hlásím a v čem spočívají její hlavní výhody.

Utilitarismus je podle mého soudu možno definovat prostřednictvím čtyř tezí, které jsou typické pro všechny do něj obvykle zahrnované přístupy včetně těch klasických, jakým je třeba Benthamův nebo Millův.

1) Teze konsekvencialismu: Utilitarismus je konsekvencialistický, protože správnost je dle něj determinována výlučně následky (srov. Mulgan 2001, 3). Ty můžeme spojit třeba s určitým jednáním, pravidlem, případně institucí. Tím nemá být popřeno to, že v praxi může dávat dobrý smysl přihlížet při hodnocení našeho jednání k jeho motivům. Důvodem pro to však bude, že s určitými motivacemi jsou dlouhodobě spojeny lepší konsekvence (Hapla 2023, 620).

2) Teze welfarismu: Utilitarismus je welfaristický v tom smyslu, že se soustředí na dosažení užitku (Brandt 1992, 8), který může být chápán různě, ale vždy souvisí s příspěvkem k dobrému životu. Je třeba zdůraznit, že zde stále zůstává přítomen důležitý rozdíl mezi utilitarismem coby teorií normativní etiky a welfaristickou teorií, s níž ho propojíme. Například konkrétní život může být hodnocen jako hédonisticky dobrý, avšak z utilitaristického hlediska jako špatný – třeba právě proto, že jeho nositel dosáhl svého potěšení na úkor štěstí velkého množství jiných lidí, čímž jeho celkové množství ve světě výrazně snížil.

3) Teze maximalizace: Podle utilitarismu nestačí, pokud následky zvyšují množství užitku – měly by k němu přispívat v co největší možné míře. Utilitarismus má tedy maximalizační charakter (Crisp 1997, 20). To může vyvolávat otázku, v jakém je vztahu k optimalizaci. Pokud ji chápeme tak, že zohledňuje nejen výstupy, ale i vstupy, tak se v prostředí vzácných zdrojů nutně překryje s maximalizací. Jestliže věnujeme náš čas, energii a prostředky zvýšení užitku v nějakém případě, nemůžeme je využít v jiných. Chceme-li proto v našem světě opravdu maximalizovat užitek, musíme zohledňovat stranu vstupů, čímž se maximalizace v praxi stává totožnou s optimalizací.

4) Teze nestrannosti: Utilitarismus je nestranný v tom smyslu, že každý užitek je stejně hodnotný bez ohledu na to, kdo je jeho producentem (Shafer-Landau 2012, 124 – 125). Užitek ženy tak má stejnou váhu jako užitek muže, užitek bělocha jako černocho, užitek znevýhodněného člověka jako toho privilegiovaného. Zajímá nás jen jeho množství. Utilitarismus má v tomto smyslu už ze své definice antidiskriminační charakter.

Verze utilitarismu, s níž v tomto textu pracuji, naplňuje výše uvedené čtyři teze. Čím je specifická? Především bere vážně fakt, že nežijeme v idealizovaném světě. Reálný svět je velmi komplexní, z čehož vyplývají různé limity podobně jako z faktu, že naše epistemické schopnosti jsou omezené. Bylo by proto naivní se domnívat, že můžeme vše propočítat a obzvlášť, že bychom v praxi měli provádět kalkulace pro všechny jednotlivé případy. Svou verzi utilitarismu tak mohu charakterizovat jako nepřímou v tom smyslu, že netrvá na tom, abychom v každé situaci bezprostředně uplatňovali utilitaristický kalkul. Naopak utilitarismus pro mne představuje teorii zlepšení. Neočekávám, že se nám podaří ukázat, že stávající praxe maximalizuje užitek. Důležité je, že ji srovnáme s dostupnými alternativami a korigujeme ji, když se ukáží jako lepší. I pro samotnou četnost, s jakou máme toto srovnávání provádět, platí, že vycházíme ze současné praxe, kterou se postupně snažíme zlepšit. Další důsledek plynoucí z komplexnosti našeho světa pak spočívá v tom, že zpravidla nepropočítáváme samotné konsekvence, nýbrž spíše zvažujeme různé argumentace a to, která z nich nejvíce prokazuje, že právě jí podporovaná alternativa by mohla maximalizovat užitek.

V odborné literatuře se často setkáme s tím, že utilitarismus bývá dělen na hédonistický a preferenční. Dále můžeme narazit na rozlišení utilitarismu činů a pravidel. V jakém vztahu je k nim můj přístup? První zmíněné dělení souvisí s tím, s jakou teorií dobrého života je konsekvencialismus propojen. Nejčastější je jeho spojení s hédonismem nebo teorií splněné touhy (Hapla 2022, 53 – 57). Verze utilitarismu, kterou proponuji, ale nemusí být nutně vázaná na některou z nich, resp. nemusí být vůbec spojena s konkrétním pojetím užitku. Mám totiž za to, že jsme ho schopni maximalizovat dokonce i tehdy, když nejsme schopni přesně určit, v čem spočívá. Představme si například dvě alternativy. První z nich se podle hédonismu pojí s vysokou mírou užitku, zatímco podle teorie splněné touhy jen se střední. Naopak ve druhé z nich je hédonistický užitek minimální, ale ten spojený s preferencemi má vysokou hodnotu. V takovém případě je racionální upřednostnit první variantu a lze předpokládat, že se nám s pomocí takové úvahy bude v dlouhodobém měřítku dařit užitek maximalizovat. Tento (samozřejmě poněkud zjednodušený příklad) ukazuje, že

nám nemusí vadit vleklé spory mezi jednotlivými teoriemi dobrého života a dlouhodobě přetrvávající neshoda na tom, která z nich je ta správná. Můžeme maximalizovat i navzdory jim a utilitarismus si přitom v obecné rovině stále uchová svůj welfaristický charakter.

V jakém vztahu je mnou nastíněný přístup k utilitarismu činů a pravidel (Brandt 1984, 3 – 4; Brandt 1992, 9; Mulgan 2007, 115 a 120; Smart 1956, 344 – 345; Smart – Williams 1998, 9)? Osobně se stavím k tomuto rozlišení kriticky. V teoretické rovině by totiž obě teorie měly vést ke stejným výsledkům. Pravidlo, které bude v určitých situacích suboptimální, by mělo být správně nahrazeno takovým, jenž by obsahovalo výjimky pro takové případy. Pokud by pak s vyhodnocením správnosti konkrétního činu byly spojeny například enormní náklady, nejednalo by se o to nejlepší, co by bylo možno udělat. Oba přístupy by se nakonec měly z hlediska svých výsledků protnout (Smart – Williams 1998, 10 – 11). Ne úplně jasné je také samotné vymezení pravidla a stupně jeho obecnosti. V praxi samotné se můžeme setkat s celou řadou různých souborů pravidel, která se v tomto ohledu výrazně liší. Mám za to, že pro utilitarismus je klíčový výsledný stav světa, v němž by mělo být obsaženo co největší množství užitku. Abychom toho dosáhli, budeme v praxi využívat různé strategie. Nejčastěji budeme pracovat se soubory pravidel různého stupně obecnosti, ale ta nám budou někdy poskytovat prostor pro ad hoc posuzování některých situací.

S utilitarismem bývá obecně spojováno několik výhod, které platí pro jeho výše popsanou verzi. Jde o analyticky průzračnou teorii, jejíž nejsilnější stránkou je její minimalismus.⁷ Ten se projevuje více způsoby. Tento přístup zejména redukuje normativní složku, kterou reprezentuje pouze princip užitku, zatímco dává maximální možný prostor pro zohledňování empirických faktů. Zároveň je založen jen na několika málo principech, jejichž věrohodnost není úplně snadné rozporovat (např. maximalizaci toho, co je opravdu dobré). Tato vlastnost samozřejmě nemusí být vždy hodnocena jako výhoda. Přinejmenším z hlediska Occamovy břitvy je ovšem smysluplné hodnotit nějakou teorii jako lepší, pokud dosahuje stejně dobrých výsledků jako ostatní a má menší množství předpokladů (Hapla 2022, 63 – 64). Další ze silných stránek tohoto směru je jeho široká aplikovatelnost. Tato teorie nám dává nejen odpověď na otázku, jaké jednání je morálně správné (Brandt 1984, 1 – 2), ale také řeší problémy nastavení našich společenských institucí, trestní politiky nebo rozdělování benefitů a břemen ve společnosti (Lamont 2004, 223 – 224; Stein 2006). Oproti tomu zastánci

⁷ Právě v mé snaze zachovat minimalistický ráz mnou podporované teorie vidím jednu z jejich důležitých odlišností oproti konsekvencialistickému ospravedlnění lidských práv Williama J. Talbotta (Talbott 2010).

konkurenčních přístupů obvykle musí v těchto případech kombinovat více různých teorií (Hapla 2022, 39). Obě výhody, jak ještě v tomto textu ukáži, zajišťují utilitarismu imunitu vůči hlavním problémům, jimiž trpí etika lidských práv.

III. Nahrazení etiky lidských práv utilitaristickými důvody

Většina tradičních argumentů proti utilitarismu používá totožnou strategii. Spojí s tímto směrem nějaký závěr, který se zdá být v ostrém rozporu s našimi pečlivě uváženými morálními přesvědčeními (srov. Portmore 2011, 3). Snaží se tím poukázat na to, že utilitarismus opomíjí nějaká morálně významná hlediska. Typickým příkladem takového postupu jsou námitky nespravedlnosti (Mulgan 2007, 93) a náročnosti (Portmore 2011, 4). V prvním případě jde o situaci, kdy má utilitarismus vést k zjevně nespravedlivým závěrům – například odsoudit k trestu smrti nevinného černocho, aby tím bylo zabráněno lynčování příslušníků této menšiny bělošskou většinou (Hapla 2022, 83)⁸ – ve druhém o takové, kdy na nás naopak klade přemrštěné požadavky – třeba vzdát se většiny svých příjmů ve prospěch hladovějících lidí ze zemí třetího světa (Portmore 2011, 4). Oboje bychom zároveň mohli vnímat jako porušení určitých morálních práv a tedy ilustrace rozporu mezi utilitaristickými důvody a těmi, které nám předkládá etika lidských práv. V obou případech by se navíc dalo uvažovat o konfliktu s některými institucionálními právy. Jedná se ale o opravdový rozpor?

Příznivci utilitarismu zpravidla odmítají protipříklady výše uvedeného typu jako vyumělkované a nesouvisející s reálným životem (Smilansky 1990, 257). Současně však můžeme zvažovat, zda tento směr opravdu vede k závěrům, které se mu jeho kritici snaží přisuzovat. Obrannou strategii, kterou při snaze vypořádat se s podobnými výhradami volím, si dovolím nejprve ilustrovat na jedné z neklasičtějších námitek vůči utilitarismu, kterou představuje tzv. transplantační dilema (Thomson 1985, 1396).

V nemocnici leží pět pacientů, kterým selhávají životně důležité orgány. Jednomu plíce, druhému játra, třetímu srdce, čtvrtému slinivka a poslednímu z nich ledviny. Jejich lékaře tato situace velmi trápí a marně pro ně hledá vhodné transplantáty. Jednoho dne zjistí, že v nemocnici usnul v čekárně zdravý člověk, který by byl ideálním dárce. Měl by lékař tohoto muže usmrtit, aby s pomocí jeho orgánu zachránil zmíněné pacienty?

⁸ Srov. podobný příklad a zajímavou argumentaci proti utilitaristické justifikaci lidských práv od Martina Turčana (Turčan 2022, 98 – 108).

Mohlo by se zdát, že utilitarismus takové usmrcení ospravedlňuje, protože pět lidí pravděpodobně vyprodukuje více užitku než jeden člověk. Šlo by nepochybně o závěr, který by byl nejen v ostrém rozporu s našimi pečlivě uváženými morálními přesvědčeními, ale zcela jistě by porušoval lidská práva, konkrétně právo na život (a to jak morální, tak i legální). Podstatné je, že taková úvaha naprosto opomíjí některé důležité faktory, které musí utilitarismus nutně zohledňovat. V tomto případě nebere v potaz to, že lidé reagují na incentive. Z hlediska dlouhodobých konsekvencí by taková praxe mohla výrazně narušit jejich důvěru ve zdravotnický systém a tím i plnění jeho funkcí.⁹ Jedná se o typický příklad lokální maximalizace užitku, kterých se příznivci utilitarismu ve skutečnosti snaží vyvarovat. Jejich kritici tak zde nenabídli přesvědčivé argumenty pro závěr rozporný s etikou lidských práv. Naopak se jeví jako poměrně věrohodné, že utilitaristické důvody jsou v souladu s ní. Zdraví lidé by neměli být usmrcováni v nemocnicích za účelem záchrany ostatních a v právním systému včleněné subjektivní právo, které to garantuje, dává i z utilitaristického hlediska dobrý smysl.

Jaký postup zde byl tedy v obecné rovině použit? Souhrnně řečeno: Proti závěru, který reprezentuje status quo, zde byla postavena alternativa (usmrtit zdravého člověka) podpořená argumentací, že vede k maximalizaci užitku. Následně byla rozporována tím, že bylo ukázáno, že opomíjí některé faktory, které utilitarismus musí nutně zohledňovat. Z toho bylo odvozeno, že stávající praxe není třeba tímto způsobem korigovat. Utilitarismus, alespoň v mém pojetí, nás dovedl k identickému morálnímu závěru jako etika lidských práv a nabídl vysvětlení správnosti institucionálních práv, které daný závěr podporují. Jedná se o obrannou strategii, s níž lze podle mého soudu námitky popsaného typu úspěšně řešit.¹⁰

IV. Vztah utilitarismu a lidských práv: Co znamená lidská přirozenost pro utilitaristy?

Nastíněný postup svázaný se statusem quo vyvolává otázku, v jakém jsou přesně lidská práva vztahu k utilitarismu. Nebylo by prostřednictvím této teorie možné snadno zdůvodňovat i takové uspořádání, jehož součástí by tato práva

⁹ A samozřejmě nebere v potaz, že takové operační zákroky jsou velmi nákladné, ne vždy úspěšné a v případech, kdy ano, stále nemusí lidé s transplantáty dosahovat dlouhého a kvalitního života.

¹⁰ Vůči utilitarismu coby teorii normativní etiky se objevuje řada námitek v tomto článku neuvedených (včetně těch souvisejících s našimi schopnostmi propočítávat užitek). Jejich výčtu a hlubšímu rozboru jsem se však věnoval už dříve (viz např. Hapla 2022, 67 – 94).

nebyla? Dokáže nám nějakým způsobem zaručit, že by v něm vedl ke korekcím směrem k institucionálnímu designu, který by je v sobě nakonec zahrnoval?

Je zřejmé, že v utilitarismu má absolutní charakter pouze princip užitku. Jakákoliv práva jsou vůči němu „pouze“ instrumentální. Jejich relevance se odvíjí od toho, že jsou nejlepším nástrojem k jeho maximalizaci. To, že tento charakter mají, bude ovšem jen stěží spočívat v samotné normativní složce tohoto přístupu, ale nanejvýš v různých faktech, které v souvislosti s jeho aplikacemi zohledňujeme. Jinými slovy: Nutná vazba mezi ním a lidskými právy může existovat jen do té míry, do jaké jsou nutná určitá fakta, která bere v potaz ve svých úvahách. Jak bylo naznačeno v předchozí části, kritici utilitarismu zpravidla chybují v tom, že při jeho aplikaci některá neopomenutelná empirická fakta ignorují. V příkladu, který jsem uváděl v předchozí části, se jednalo hlavně o schopnost lidí reagovat na incentivy. Existuje však celá skupina podobných faktů, které se týkají povahy lidí a společností, jež vytváří. Vedle právě zmíněného je to třeba lidská zranitelnost, tendence vytvářet si životní plány, schopnost spolupráce, omezená kognitivní kapacita nebo limitovaný altruismus.¹¹ Zdůrazňuji, že na nich není nic metafyzického – jedná se o empiricky uchopitelné charakteristiky, které mají dobré evoluční vysvětlení. Je možné je označit za lidskou přirozenost, avšak s výhradou, že v sobě nezahrnují žádnou normativní složku.¹² Právě ony mohou být podle mého soudu příčinou, proč lidská práva představují optimální nástroj pro maximalizaci užitku. Nejlépe totiž reflektují rysy, jež lidé typicky mají. Proto si ostatně tato práva zaslouží atribut „lidská“. Nicméně připouštím, že v tomto případě jde spíše o hypotézu, která si zaslouží ještě další hlubší zkoumání.

Nakonec je vhodné ještě zdůraznit, že se jedná o charakteristiky, které lidé vykazují jako určitý živočišný druh a jako takové jsou platné v každé době a na každém místě. Nevadí přitom, že ne každý příslušník tohoto druhu všechny uvedené rysy naplňuje. Nejde totiž o normativní důvody, proč někomu přiznáváme morální práva, ale o fakta determinující nastavení různých společenských institucí (a především práva), které představují kolektivní projekt.¹³

¹¹ Určitým inspiračním zdrojem mi tu je Hartův koncept minimálního obsahu přirozeného práva (Hart 1993, 189 an.).

¹² Odmítám i Millovu hierarchizaci potěšení, která podle mého soudu předpokládá určitý normativní pohled na lidskou přirozenost. Naopak se snažím normativní složku minimalizovat, protože v tom vidím jednu z nejsilnějších stránek utilitarismu.

¹³ Uvědomuji si, že vztah utilitarismu a lidských práv může vyvolávat další otázky. Na některé z nich mě ostatně upozornili anonymní recenzenti tohoto textu. Jedná se zejména o to, jak souvisí utilitarismem založená práva s kulturním relativismem. O tom, že výhodou jejich

V. Utilitarismus a problémy soběstačnosti a redundance

V první části tohoto textu jsem uvedl, že etika lidských práv trpí problémy soběstačnosti a redundance. Naznačil jsem, že si s nimi utilitarismus dokáže poradit. Nyní nastal pravý okamžik na to ukázat, proč je vůči nim imunní.

Zastavme se nejprve u problému soběstačnosti. Ten je u etiky lidských práv vyvoláván zejména tím, že úspěšná institucionalizace těchto práv vyžaduje zohledňovat aspekty, které přímo nevyplývají z jí akceptovaného konceptu morálních práv. Uvažujeme-li o institucionalizaci, nutně řešíme otázku efektivity výsledného souboru normativů. Ta je nejvíce ovlivněna různými faktálními charakteristikami společností, v nichž má probíhat, případně prostředí, ve kterém se tyto společnosti rozvíjejí. Utilitarismus nemá problém podobné úvahy zahrnout do svých kalkulací, protože v jejich rámci běžně zohledňuje široký soubor faktů. Institucionalizační možnosti a náklady nepochybně ovlivňují výsledné množství užítka ve světě, na něž se tento směr soustředí. Takto ostatně uvažoval už samotný zakladatel utilitarismu Jeremy Bentham (srov. Mulgan 2007, 19). Navíc právo i veškerá záměrně vytvářená společenská praxe má ambici ovlivňovat společenské vztahy do budoucna. I proto je dokáže konsekvenencialistická etika dobře zpracovat.

V případě problému redundance posiluje pozici utilitarismu jeho minimalistický charakter. Normativní složka je v něm redukována na princip užítka a jako celek spočívá jen na několika málo principech, které mají charakter truismů (jakým je třeba požadavek, že máme maximalizovat to, co je dobré). Utilitarismus bývá někdy kritizován za to, že jeho předpoklady jsou neúplné a měly by být dále doplněny (například v případě jeho hédonistické varianty je

utilitaristické justifikace může být imunita vůči němu, jsem psal už dříve (viz Hapla 2022, 122 – 124). V minulosti jsem řešil, jakým způsobem se tato teorie dokáže vypořádat s ideou, že lidská práva mají příslušet jen lidským bytostem, tedy nikoliv zvířatům (Hapla 2022, 121 – 122). Jako obtížněji řešitelný se mi však jeví jedním recenzentem rovněž zmiňovaný problém rovné distribuce práv. S lidskými právy obvykle spojujeme, že jde o práva rovná, tedy že každý jednotlivec je nositelem stejného souboru práv (Donnelly 2013, 10). Nepřipouští utilitarismus jejich nerovnoměrné rozdělení, když bude právě tím maximalizován prospěch společnosti? I v tomto případě je možným východiskem odkaz ke statusu quo, jímž je důraz na jejich rovnost. Přesvědčivě justifikovány by tak měly být v kontextu mého přístupu jeho změny. Je ale zřejmé, že požadavek na rovnost lidských práv může být nakonec zdůvodněn pouze instrumentálně vůči principu užítka. Zde mohu nabídnout argument, že nerovnosti v distribuci práv mají ve skutečnosti řadu negativních efektů, když blokují potenciál částí populace, narušují prostředí volné soutěže nebo vyvolávají negativní emoce u lidí s jejich menším množstvím a následně napětí mezi nimi a těmi, kterým se jich dostalo více. Nicméně je pravda, že tento problém je závažný a nepochybně by si zasloužil mnohem důkladnější rozbor, který přesahuje možný rozsah tohoto článku.

mu vytýkáno, že potěšení není jediné bytostné dobro), nebývá s nimi však spojována otázka, čím jsou zdůvodněny. Je sice pravda, že v teoretické rovině bychom se takto ptát mohli, protože požadavek na zdůvodnění můžeme klást ad infinitum. Možným východiskem z tohoto problému je právě akceptování toho, že některé předpoklady mají samozřejmou platnost. V tomto kontextu se jeví jako mnohem věrohodnější přisoudit ji spíše východiskům utilitaristické teorie (Hapla 2022, 64) než heterogennímu souboru lidských práv, v jehož případě bývá pravidelně zpochybňována (Alexy 2004, 18; Alexy 2006, 19; Bobbio 2005, 13; Freeman 2011, 68; Gewirth 1984, 5). S jejich heterogenním charakterem (Bobbio 2005, 7) souvisí existence četných konfliktů mezi jednotlivými právy a potřeba se s nimi nějakým způsobem vypořádat. To motivuje hledání jejich dalšího zdůvodnění, které by nabídlo nějakou škálu, s jejíž pomocí by se tyto střety daly řešit. Naopak utilitarismus sám o sobě představuje teorii, která se dobře vypořádává s morálními konflikty (Gibbard 1984, 100; Shafer-Landau 2012, 126). Máme podle něj volit taková řešení a nástroje, které v dlouhodobém měřítku nejvíce přispějí k růstu užitku (Hapla 2022, 64 – 65). I proto je ve výhodnější pozici než etika lidských práv.

Závěr

V tomto článku jsem se snažil ukázat, že utilitarismus dokáže institucionalizovaná lidská práva podložit důvody lépe než etika lidských práv. Pomáhají mu v tom jeho základní rysy, zejména jeho minimalizace normativní složky a vysoká citlivost vůči různým druhům empirických faktů. Díky nim nepotřebuje pro plnění tohoto úkolu doplnění další teorií, ani není nutné jej samotný hlouběji zdůvodňovat nějakým jiným etickým přístupem. Zasluhou svých širokých aplikačních možností nám dokáže nejen vysvětlit, proč bychom měli mít na globální úrovni deklarované obecné formulace lidských práv, ale je schopný uchopit jejich praktické uplatňování v konkrétních situacích.

Institucionální lidská práva obvykle dávají velký prostor pro používání morálních úvah. Zdaleka se zde nejedná pouze o řešení otázky, jaké formulace máme přesně mít v různých lidskoprávních katalogích. I když jsou tyto formulace již přijaty a obecně akceptovány jako správné, vyžadují další interpretaci v individuálních případech. Pokud má morální myšlení v těchto oblastech nějakým způsobem vstupovat do práva (nebo politiky), mělo by mít transparentní charakter a být postavené na argumentaci. Domnívám se, že utilitaristickým úvahám tak, jak jsem je předestřel v tomto článku, je obojí vlastní. Tyto charakteristiky ostatně bývají vnímány jako jedny z jeho tradičních výhod. Naopak s konceptem morálních lidských práv je spojeno poměrně velké množství

nejasností. Samozřejmě se nám nabízí řada promyšlených a inspirativních teorií, jako jsou třeba ty spojené s normativním aktérstvím nebo základními potřebami. Zároveň však mohou být tato práva, respektive nějaká osobní představa (třeba ústavního soudce) o nich, až příliš snadno prezentována jako dogma nepřipouštějící diskuzi.

Navzdory nedůvěře, která s propojováním utilitarismu a lidských práv bývá někdy spojována, tak má podle mého soudu toto spojení potenciál obohatit stávající debaty o lidských právech, a proto by z nich neměla být tato teorie normativní etiky vylučována. Přispět k tomu alespoň malým dílem bylo ambicí i tohoto článku.

Bibliography

- ALEXY, R. (2004): Menschenrechte ohne Metaphysik? *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 52 (1), 15 – 24. DOI: <https://doi.org/10.1524/dzph.2004.52.1.15>
- ALEXY, R. (2006): Discourse Theory and Fundamental Rights. In: Menéndez, J. A. – Eriksen, E. O. (eds.): *Arguing Fundamental Rights*. Dordrecht: Springer, 15 – 29.
- BEITZ, Ch. R. (2009). *The Idea of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- BOBBIO, N. (2005): *The Age of Rights*. Cambridge: Polity Press.
- BOERSEMA, D. (2011). *Philosophy of Human Rights: Theory and Practice*. Boulder: Westview Press.
- BRANDT, R. B. (1984): Utilitarianism and Moral Rights. *Canadian Journal of Philosophy*, 14 (1), 1 – 19.
- BRANDT, R. B. (1992): *Morality, Utilitarianism, and Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BUFACCHI, V. (2017): Theoretical Foundations for Human Rights. *Political Studies*, 66 (3), 601 – 617. DOI: <https://doi.org/10.1177/0032321717723510>
- CAMPBELL, T. (2013): Human Rights: Moral or Legal? In: Kinley, D. – Sadurski, W. – Walton, K. (eds.): *Human Rights: Old Problems, New Possibilities*. Cheltenham: Edward Elgar, 1 – 26.
- CRISP, R. (1997): *Routledge Philosophy Guidebook to Mill on Utilitarianism*. London: Routledge.
- DONNELLY, J. (2013): *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Ithaca: Cornell University Press.
- EGGLESTON, B. – MILLER, D. E. (eds.) (2014): *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FREEMAN, M. (2011): *Human Rights. An Interdisciplinary Approach*. Cambridge: Polity Press.
- GEWIRTH, A. (1984): The Epistemology of Human Rights. *Social Philosophy & Policy*, 1 (2), 1 – 24. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0265052500003836>
- GIBBARD, A. (1984): Utilitarianism and Human Rights. *Social Philosophy & Policy*, 1 (2), 92 – 102. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0265052500003897>

- GILBERT, M. (2018): *Rights and Demands. A Foundational Inquiry*. Oxford: Oxford University Press.
- GRIFFIN, J. (2008). *On Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- HAPLA, M. (2020): Utilitarismus a lidská práva. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 28 (3), 321 – 336. DOI: <https://doi.org/10.5817/CPVP2020-3-1>
- HAPLA, M. (2021): The Problem of Recognition of Human Rights: Does Explicative-Existential Justification Really Work? *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej: Journal of the Polish Section of IVR*, 27 (2), 5 – 15. DOI: <https://doi.org/10.36280/AFPiFS.2021.2.5>
- HAPLA, M. (2022): *Utilitarismus a filozofie lidských práv*. Praha: Leges.
- HAPLA, M. (2023): Morální dilema v profesní etice advokátů: jak řešit rozpor mezi obecnou a profesní morálkou? *Právník*, 162 (7), 610 – 627.
- HART, H. L. A. (1993): *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press.
- HUSAK, D. N. (1984): Why There Are No Human Rights. *Social Theory and Practice*, 10 (2), 125 – 141.
- LAMONT, J. (2004): Distributive Justice. In Gaus, G. F. – Kukathas, C. (eds.): *Handbook of Political Theory*. London: Sage Publications, 223 – 238.
- LOGINS, A. (2022): *Normative Reasons: Between Reasoning and Explanation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MACINTYRE, A. (2004): *Ztráta ctnosti. K morální krizi současnosti*. Praha: Oikoymenh.
- MULGAN, T. (2001): *The Demands of Consequentialism*. Oxford: Clarendon Press.
- MULGAN, T. (2007): *Understanding Utilitarianism*. Stocksfield: Acumen.
- MAZURKIEWICZ, S. (2023): *Grounding Human Rights in Human Nature*. Cham: Springer.
- PAGDEN, A. (2003). Human Rights, Natural Rights, and Europe's Imperial Legacy. *Political Theory*, 31 (2), 171 – 199. DOI: <https://doi.org/10.1177/0090591702251008>
- PORTMORE, D. W. (2011): *Commonsense Consequentialism. Wherein Morality Meets Rationality*. Oxford: Oxford University Press.
- SHAFER-LANDAU, R. (2012): *The Fundamentals of Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- SMART, J. J. C. (1956): Extreme and Restricted Utilitarianism. *The Philosophical Quarterly*, 6 (25), 344 – 354.
- SMART, J. J. C. – WILLIAMS, B. (1998): *Utilitarianism for and against*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SMILANSKY, S. (1990): Utilitarianism and the "Punishment" of the Innocent: General Problem. *Analysis*, 50 (4), 256 – 261. DOI: <https://doi.org/10.1093/analys/50.4.256>
- STEIN, M. S. (2006): *Distributive Justice & Disability. Utilitarianism against Egalitarianism*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- TALBOTT, W. (2010): *Human Rights and Human Well-Being*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- TASIOULAS, J. (2012): Towards a Philosophy of Human Rights. *Current Legal Problems*, 65 (1), 1 – 30. DOI: <https://doi.org/10.1093/clp/cus013>

THOMSON, J. J. (1985): The Trolley Problem. *Yale Law Journal*, 94 (6), 1395 – 1415. DOI:
<https://doi.org/10.2307/796133>

TURČAN, M. (2022): *Etické dimenzie teórie práva*. Bratislava: Právnická fakulta UK.

Tento článek je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR GA23-06790S „Lidská práva a welfarismus“.

Martin Hapla
Katedra právní teorie
Právnická fakulta
Masarykova univerzita
Veveří 70
611 80 Brno
Česká republika
e-mail: 257193@mail.muni.cz
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6977-3939>